

कवि निर्मोही व्यासका कवितामा राष्ट्रबोध
Nationalism in Poet Nirmohi Vyas' Poetry

डा.यज्ञेश्वर Yagyashwor निरौला Niraula (Ph. D)

सहप्राध्यापक Associate Professor

नेपाली तथा नेपाल भाषा विभाग Department of Nepali and Nepal Bhasa

रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस, प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौं RR Campus, Exhibition Road, Kathmandu

niraulayageswar@gmail.com

लेखसार

बहुमुखी प्रतिभाका धनी निर्मोही व्यासले नेपाली साहित्यमा महत्वपूर्ण योगदान गरेका छन् । कविता, संस्मरणात्मक निबन्ध, समालोचना आदि विविध क्षेत्रमा कलम चलाए तापनि उनी कवि, नियात्राकार एवम् संस्मरणकारका रूपमा चिनिएका छन् । 'बेहुली अन्माएको घर', 'सरिता', 'बोधिवृक्षको छायामा', 'बदै बदै', 'तस्वीर तिम्रै' आदि उनका प्रकाशित कविता कृति हुन् । शास्त्रीय छन्दमा मात्र कविता लेख्न मनपराउने कवि व्यासका कवितामा प्रकृतिचित्रण, प्रेम, मानवीय संवेदनाको तीव्र अनुभूति, नीतिचेतना, समाजमा व्याप्त विकृतिप्रति असन्तुष्टि, राष्ट्रबोध, शैलीमाधुर्य, भावमाधुर्य आदि उनका कवितामा पाइने विषयगत एवम् भावगत प्रवृत्ति हुन् । कवि व्यासका कविता कृतिलाई प्राथमिक सामग्री मानी तयार पारिएको यस शोधलेखमा राष्ट्रबोधसम्बन्धी अवधारणालाई द्वितीयक सामग्री मानिएको छ र प्राथमिक एवम् द्वितीयक दुवैखाले सामग्रीलाई पुस्तकालय प्रद्धतिबाट सङ्कलन गरी व्यासका कवितामा अभिव्यक्त राष्ट्रबोधको खोजी गरी विश्लेषण गरिएको छ । बाहिरी मुलुकले देशका विभिन्न क्षेत्रमाथि हस्तक्षेप गर्दा त्यसको विरोध गर्नु मात्र राष्ट्रबोध एवम् राष्ट्रियता होइन, माटोप्रतिको मायाभावको अभिव्यक्ति, राष्ट्रिय प्राकृतिक सौन्दर्यको वर्णन, राष्ट्र कमजोर बनाउने तत्व घुसखोरी, कमिसनखोरी, भ्रष्टाचार, कालोबजारी आदिका विरुद्ध आवाज बुलन्द पार्नु पनि राष्ट्रियताकै भावना हुन् र यस प्रकारका राष्ट्रघाती कार्यको तीव्र विरोध गर्दै समाज सुधारको अपेक्षा राख्नु राष्ट्रियताको अभिव्यक्ति हो । प्राकृतिक सौन्दर्य र सांस्कृतिक धरोहरबाट निर्माण भएको नेपाल राष्ट्र र नेपाली संस्कृति एवम् आफ्नो अस्तित्व, आत्माभिमान, स्वाभिमान, माटोको माया आदिलाई कहाँ कतैबाट भत्कन नदिई सुरक्षित राख्नुपर्ने कवि व्यासमा रहेको राष्ट्रबोधको भावनालाई शोधलेखको निष्कर्षका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

Abstract

One of the Multi-dimensional personalities Nirmohi Vyas has provided vital contribution to flourish Nepali Literature. Despite of the fact that he penned in writing poetry, memoir essays, criticism and so on, he is basically popular for writing poetry, memoir, travelogue, etc. His remarkable distinct anthologies of poetry are like – *Behuli Anmayeko Ghar*, *Sarita*, *Bodhi Vrikshako Chhayama*, *Bagdai Bagdai* and *Tashvir Timrai*. Vyas, who is fond of writing poetry only in rhythmic tone, we find the depiction of nature, love, feeling of passionate human sensitivity, sense of ethics, against social evil/perversity, feelings of nationality, sound style, sweet theme in his poetry. This research article has taken the texts of Vyas as the primary materials and the text regarding nationalism have been taken as the secondary one. It is studied on the Vyas' poetry in search of nationalism and analysis by both the types of materials. Real nationality is not only to rebel the interference of the foreign countires, but to disclose the love of the motherland, description of national natural beauty, and against the elements to weaken the foundation of the nation, bribery, commission, corruption, black market, etc. to boost the voice is the prime concern of nationality. The conclusion of this research article is not to break the natural beauty, Nepal and Nepali culture, own existence, self-esteem, love for the motherland prevalent in the poet Vyas rather to prevent sense of nationalism in him.

शब्दकुञ्जी : राष्ट्रबोध, राष्ट्रियता, आत्माभिमान, सांस्कृतिक धरोहर, वर्गीय विभेद

keywords : Patriotism, Nationality, Selfesteem, Cultural heritage, Social disparity

परिचय

बारा जिल्लाको कलैया भवानीपुरमा वि.सं. २००९ साल भदौ ४ गते कुसे औंसीका दिन जन्मेका वेदव्यास उपाध्याय न्यौपाने नेपाली साहित्यमा निर्मोही व्यासका नामले परिचित छन्। संस्कृत तथा नेपाली भाषा साहित्यमा राम्रो देखल राख्ने साहित्यकार व्यास विद्यावारिधि (पिएच.डी.) सम्मको उच्च शिक्षा प्राप्त गरी त्रिभुवन विश्वविद्यालयको रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौंमा प्राध्यापक पदमा कार्यरत रहेकै बेला विश्वविद्यालय सेवाबाट निवृत्त भएका हुन्। बहुमुखी प्रतिभाका धनी साहित्यकार व्यासको मुख्य परिचय नियत्रा र संस्मरण साहित्यका क्षेत्रमा बने पनि कवितामा उनको उपस्थिति सशक्त एवं सुदृढ देखिन्छ। *बेहुली अन्माएको घर* (कविता सङ्ग्रह, २०३३), *सरिता* (काव्य, २०३६), *बोधिवृक्षको छाया* (कविता सङ्ग्रह, २०६९), *बग्दै बग्दै* (२०७४), *तस्वीर तिम्रै* (२०७५) उनका उल्लेखनीय कविता कृति हुन्। उनका *एल्बमका पानाहरू* (उपन्यास, २०४३), *नौ पाइला* (नियत्रा, २०४६), *स्वयम्भूका आँखाहरू* (कथा सङ्ग्रह, २०४७), *ठोरीको एल्बम* (नियत्रा, २०४८), *भलभली आँखामा* (नियत्रा सङ्ग्रह, २०५१), *सम्भवामि युगे युगे* (संस्मरण सङ्ग्रह, २०५३), *सेरोफेरो सबै मेरो* (नियत्रा सङ्ग्रह, २०६१) र *साँचेको सम्भ्रना* (संस्मरण सङ्ग्रह, २०६८), *माया महल* (संस्मरण, २०७७), *आवारा बादल* (नियत्रा, २०७८) आदि संस्मरण एवम् नियत्रासङ्ग्रह प्रकाशित छन्। उनका *यात्रा साहित्यको सिद्धान्त* (सैद्धान्तिक समालोचना, २०७०) तथा *विकीर्ण समालोचना* (समालोचना, २०७०) दुईओटा समालोचना पनि प्रकाशित छन्। गीत, कविता, गजल, कथा, संस्मरण, नियत्रा, समालोचना आदि विधामा लेखिएका उनका रचनाहरू विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित छन्।

रामप्रसाद ज्ञवाली (२०६९) ले *बोधिवृक्षको छाया*मा कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित कविताहरूको विश्लेषण गर्दै व्यासका कवितामा रहेको रसात्मक स्वरूपको बारेमा चर्चा गरेका छन् साथै उनका कवितामा रहेका वस्तु तथा भावका विषयमा समेत विमर्श गरेका छन्। सदानन्द अभागी (२०६९), रमेश गोर्खाली (२०६९), लीलाराज दाहाल (२०७०), दीपसागर प्यासी (२०७०), कपिल अज्ञात (२०७०) ले निर्मोही व्यासका कवितामा रहेका भाव तथा कलासौन्दर्यमाथि समीक्षा गरेका छन् तर कवि व्यासका कवितामा रहेको राष्ट्रबोधसम्बन्धी चर्चा गरेको पाइँदैन। तीव्र राष्ट्रबोध, प्रकृति तथा नारी सौन्दर्यको चित्रण, क्रान्तिकारी चेतना, विद्रोहको अभिव्यक्ति, लोकतान्त्रिक चेतना, मानव मूल्यको खोजी, लालित्यमय भाषा, आलङ्कारिक शैली, जीवनवादी उद्देश्य, विधागत मौलिकता, शास्त्रीय छन्दमा स्वच्छन्दतावादी भावधारा आदि कवि व्यासका कवितामा पाइने विषय तथा शैलीगत परिधि हुन्। यीमध्ये यस अध्ययनमा कविभित्र रहेको राष्ट्रियता, देशभक्ति र माटोप्रतिको मायालाई मूल विषय बनाएर राष्ट्रबोधको चर्चा गरिएको छ। यस शोधलेखमा कवि निर्मोही व्यासका कवितामा केकस्तो राष्ट्रबोध रहेको छ भन्ने शोधसमस्या रहेको छ भने उनका कवितामा प्राप्त राष्ट्रबोधको निरूपण गर्नु उद्देश्य रहेको छ।

अध्ययन विधि

यस अनुसन्धानका निमित्त कवि निर्मोही व्यासका कवितासङ्ग्रहलाई प्राथमिक सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ र राष्ट्रबोधसँग सम्बन्धित सैद्धान्तिक अवधारणालाई द्वितीयक सामग्रीकै रूपमा उपयोग गरिएको छ। यस शोध लेखका निमित्त आवश्यक पर्ने प्राथमिक तथा द्वितीयक सामग्रीलाई पुस्तकालय पद्धतिबाट प्राप्त गरिएको छ। प्राप्त तथ्यको वर्णन, तुलना र त्यसको पुष्टिका लागि उदाहरणसमेत दिई निगमन विधिबाट विश्लेषण गरेर निष्कर्षमा पुगिएको छ। अनुसन्धानात्मक लेखनका निमित्त विकास भएको एपिए शैलीको सातौँ संस्करणका आधारमा यो शोध लेख तयार पारिएको छ।

सैद्धान्तिक पर्याधार

जनता, सरकार तथा सार्वभौमसत्ता सम्पन्न मुलुकलाई राष्ट्र भन्ने गरिन्छ र व्यक्तिभित्र रहेको राष्ट्रप्रेम र राष्ट्रवादी चेतना नै राष्ट्रबोध हो। मनुस्मृतिमा स्वामी वा शासक, अमात्य वा मन्त्री, पुर वा किल्ला, राष्ट्र वा जनतासहितको भूमि, कोष वा ढुकुटी, दण्ड वा सेना, प्रहरी एवम् अदालत र मित्र वा मित्रराष्ट्रलाई राज्यका अङ्ग मानिएको छ (मजगैया, २०७३)। आधुनिक तात्पर्यमा चाहिँ राष्ट्र भन्नाले निश्चित भूगोलमा बसोबास गर्ने आफ्नै पहिचान भएको र यही पहिचानले उनीहरूलाई भूगोलसँग जोड्ने जनसमूह भन्ने बुझिन्छ। राष्ट्र बन्नका लागि त्यहाँ बस्ने जनताको भाषा, धर्म, इतिहास, संस्कृति, नैतिक आचरण आदिमध्ये केही न केही कुरा मिल्नुपर्छ। वैदिक वाङ्मयमा देश, जनपद, भूमि, राज्य आदि शब्दलाई राष्ट्रको पर्यायवाची शब्दका रूपमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ। प्राचीन कालमा देश र राष्ट्र भन्नाले जुन कुरा बुझिन्थ्यो आधुनिक तात्पर्यमा उस्तै कुरा बुझिने भए पनि राष्ट्र र राज्यको अवधारणा चाहिँ अलिक भिन्न छ। अहिले एउटा राष्ट्रभित्र अनेकौँ राज्य हुन सक्छन् तर वैदिक अवधारणामा चाहिँ राष्ट्र र राज्याबिच कुनै भिन्नता रहेको पाइँदैन। वैदिक वाङ्मयमा राष्ट्र शब्दको प्रयोग अनेकौँ ठाउँमा भएको पाइन्छ। यजुर्वेदको 'राष्ट्र मे देहि', अथर्व वेदको 'त्वा राष्ट्र भृत्याय' आदि ठाउँमा 'राष्ट्र' शब्द समुदायका अर्थमा प्रयोग भएको पाइन्छ। अथर्व वेदको

पृथ्वीसूक्तका हरेक मन्त्रले राष्ट्रभक्तिको पाठ पढाउँछन् । उपनिषद्मा पनि 'उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य वरान्निबोधत' आदि मन्त्रमा राष्ट्रप्रेमकै उदात्त दृष्टिकोण व्यक्त भएको छ (मजगैया, २०७३) ।

राष्ट्रबोध त्यस्तो आस्था वा प्रेमपूर्ण बन्धनको नाम हो जसअन्तर्गत आफ्नो साभा इतिहास, परम्परा, भाषा, जातीयता र संस्कृतिका आधारमा मानिसहरू एकजुट हुन पुग्छन् । वस्तुतः राष्ट्रप्रतिको प्रेम र अपनत्वको शाब्दिक रूप नै राष्ट्रबोध हो । युरोपबाट विकसित हुँदै आएको राष्ट्रवाद वस्तुतः राजनीतिक अवधारणा हो र पूर्वमा पाइने राष्ट्रवाद चाहिँ सांस्कृतिक धारणा हो । पश्चिमीभन्दा प्राच्य मुलुकको समाज परम्परागत रूपमा सांस्कृतिक, धार्मिक र भाषागत विविधताले युक्त छ । यस्तो समाजमा राष्ट्रवादको अनुभव पश्चिमी अनुभवभन्दा भिन्न हुनु स्वाभाविक पनि हो । खासगरी हाम्रो जस्तो बहुलतापूर्ण समाजलाई एउटा राजनीतिक समुदायका रूपमा विकसित तुल्याउन राष्ट्रबोध महत्त्वपूर्ण माध्यम बन्ने गरेको छ ।

साहित्यमा राष्ट्रियता, राष्ट्रवादी भावना, राष्ट्रिय चेतना आदि जन्मभूमि एवं देशभक्तिको भावना साहित्य लेखनको आरम्भकालदेखि नै अभिव्यक्त हुँदै आएको छ । यससम्बन्धी विभिन्न चिन्तकहरूले आआफ्नो मान्यता अघि सारेका छन् । अल्बर्ट गेराई (सन् १९३३, पृ. १३५-१३७) ले साहित्य परम्परालाई राष्ट्रिय परम्परा, राजनीतिक परम्परा, आर्थिक परम्परा, सामाजिक परम्परा, सांस्कृतिक परम्परा आदिको समष्टिका रूपमा अर्थ्याएका छन् । आफ्नो मूल थलो एवं थातबास छोडेर विदेशमा गएर बसोबास गरी विदेशकै नागरिकता लिएका जनतामा पलाएको राष्ट्रियतालाई पनि साहित्यले समेटेको पाइन्छ । यस सम्बन्धमा साहित्यकार इन्द्रबहादुर राई (सन् १९९४, पृ. १४९-१५४) ले नेपाली मूलका भारतीय नागरिकबाट लेखिएको साहित्य र विशेषगरी कवितामा अभिव्यक्त राष्ट्रियताको विश्लेषण गरेका छन् । यसप्रकार अब राष्ट्रियता आफ्नै देशका मूल नागरिकमा मात्र नभएर विदेशबाट आएर बसोबास गरेका जनतामा पनि जुन देशको नागरिकता लिएर बसेका छन् त्यहीँ कर्म गरी जीविकोपार्जन गरेका छन्, त्यसै देशप्रति मायाममता जागृत भई राष्ट्रियताको भाव उजागर भई मौलाउँदै जाने देखिन्छ । सराह एम. कोर्स (सन् १९९६) ले दुई सय ओटा अमेरिकी एवं क्यानडेली उपन्यास अध्ययन गरी साहित्यमा राष्ट्रियताको चर्चा गरेका छन् । उनले राज्य र साहित्यका बिचको सम्बन्ध प्रस्ट पार्दै राष्ट्र निर्माणमा साहित्यको प्रतीकात्मक भूमिकाका बारे विश्लेषण गरेका छन् । यसका साथै उनले अमेरिका तथा क्यानडामा विभिन्न ऐतिहासिक कालखण्डमा राष्ट्रनिर्माणमा साहित्यले पुऱ्याएको योगदानका बारे विस्तारपूर्वक उल्लेख गरेका छन् । वास्तवमा साहित्यमा राष्ट्रिय प्रकृतिको सुन्दर चित्रण, इतिहास तथा संस्कृतिप्रति आस्था, माटोप्रतिको माया, जनताप्रति प्रेम भाव, रीतिरिवाज एवं चालचलन र भेषभूषाप्रति आकर्षण, राजनीतिक विचलनप्रति चिन्ता, सामाजिक संरचनाप्रति निष्ठा आदि अभिव्यक्त हुनुपर्छ र त्यस प्रकारको साहित्यलाई राष्ट्रवादी साहित्य मानिन्छ भन्ने सराह एम. कोर्स (सन् १९९६) को मान्यता रहेको छ । प्रस्तुत शोधलेखमा सराह एम. कोर्स (सन् १९९६) ले उल्लेख गरेका राष्ट्रबोधसम्बन्धी मान्यतालाई आधार बनाएर कवि निर्मोही व्यासका कवितामा रहेको राष्ट्रबोधलाई विश्लेषण गरिएको छ ।

निर्मोही व्यासका कवितामा राष्ट्रबोध

कवि निर्मोही व्यास राष्ट्रवादी साहित्यकार हुन् । उनका कवितामा राष्ट्रिय प्रकृति चित्रण, संस्कृतिको उद्बोधन, मानवतामा देशप्रेम, राष्ट्र निर्माणमा जुट्न युवालाई आग्रह, भक्तैदो सामाजिक संरचनाप्रति चिन्ता, देशका विभिन्न स्थानप्रति आस्था, राजनीतिमा राष्ट्रवादी भावना आदि पाइन्छन् । कवि निर्मोही व्यासका कवितामा फेला परेका राष्ट्रबोधसम्बन्धी यिनै विभिन्न विषयका बारे यस लेखमा चर्चा गरिएको छ ।

राष्ट्रिय प्रकृति एवं संस्कृति मिश्रण

सराह एम. कोर्स (सन् १९९७, पृ. ११) ले उल्लेख गरेजस्तो संस्कृतिप्रतिको आस्थालाई कवि निर्मोही व्यासले आफ्ना कवितामा व्यक्त गरेका छन् । शरद् ऋतुको पूर्णिमा नेपाली संस्कृतिमा निकै महत्व राख्ने पूर्णिमा हो । यस ऋतुमा असोज र कात्तिकमा दुई ओटा पूर्णिमा पर्छन् । असोज शुक्ल पूर्णिमाका दिनदेखि पञ्च दिनसम्म पितृ पक्ष मानिन्छ । हिन्दु संस्कृतिमा यस पितृ पक्षको निकै ठुलो महत्त्व छ । प्रत्येक हिन्दुले आफ्ना पितृहरूको मोक्षका निमित्त विशेष श्राद्ध गर्ने प्रचलन अनुसार कसैले आफ्नै घरमा र कसैले तीर्थमा गएर पितृमोक्षका लागि पुकार गर्छन् । यो पञ्च दिन अर्वाध सकिनासाथ हिन्दुहरू र विशेष गरी नेपालीहरूको महान् चाड दसैं आरम्भ हुन्छ । पञ्च दिनसम्मको यस चाडको अन्तिम दिन आश्विन शुक्ल पूर्णिमा हो । यस पूर्णिमालाई कोजाग्रत पूर्णिमा पनि भन्ने गरिन्छ । कोजाग्रतका दिन धनकी देवी लक्ष्मीको आह्वान गरी तिनको आराधना गरिन्छ । यसरी नेपाली समाजमा अरू पूर्णिमाको तुलनामा यस ऋतुको पूर्णिमालाई सांस्कृतिक रूपमा निकै महत्वका साथ हेरिन्छ । शरद् ऋतु वर्षाको बादल हट्दै गएको र हेमन्तको चिसो अनि तुवाँलो नआइसकेको समय भएकाले स्वच्छता र निर्मलता यस ऋतुका विशेषता हुन् । यिनै स्वच्छता र निर्मलताले शरद् ऋतुको पूर्णिमाको रात उज्ज्वल र धवलयुक्त देखिन्छ र यसले मनको स्वच्छतालाई समेत अभिव्यञ्जित गरेको

हुन्छ । शरद् ऋतुको पूर्णिमामा सौन्दर्य, सांस्कृतिक एवं प्राकृतिक मोहिनीदार स्वरूपलाई देखेपछि कविको मन राष्ट्रिय प्रकृति एवं संस्कृतिबाट टाढा नगईकन त्यसको स्वच्छता एवं निर्मल तथा सौदामिनी कादम्बिनी स्वरूपको शरद् पूर्णिमाको महिमामान गरेका छन् । शरद् पूर्णिमाको रातमा नेपाली स्वच्छ आकाशमा देखिने चन्द्रमाका कारण धर्ती जग्गाइरहन्छ । यस्तो उत्साहमय शरद् पूर्णिमालाई कविले आफ्नो सर्वस्व ठानेका छन् :

मेरो निमित्त तिमी तिमी अनि तिमी नै विश्वब्रह्माण्ड हो
फोस्रा हुन् सब थोक केवल तिमी नै सच्चिदानन्द हो ।

(बोधिवृक्षको छायामा : मेरी शरत्पूर्णिमा)

कवि आफ्नो जन्मभूमिलाई प्राणभन्दा प्यारो ठान्छन् र मातृभूमि, जन्मभूमि तथा कर्मभूमि भेट्न नपाउँदा उनी तड्पिरहन्छन् । मातृभूमिलाई प्रेयसीका रूपमा परिकल्पना गर्दै आफ्नी प्रेयसीबिना प्रेमी जसरी छटपटाइरहन्छ र लालायित भएर प्रियतमालाई भेट्न उद्यत रहन्छ त्यसरी नै लालायित भएर कविले मातृभूमि भेटिरहन चाहन्छन् । कविले भनेका छन् :

म सारङ्गी प्यारको रेट्न आएँ
म सते तिमीलाई नै भेट्न आएँ ।

(बोधिवृक्षको छायामा : म सत्य तिमीलाई नै भेट्न आएँ)

कविले आफू जन्मेको देश नेपाललाई प्रकृतिको सुन्दर कलाका रूपमा लिएका छन् । नेपाल भूमिमा जून आभा फिजाउँदै सधैं हसिलो भएर रहन्छ र ज्योत्स्नामा नुहाएर हिउँचुली जगमग जगमग भएर खुलिरहन्छ । कुशल कलाशिल्पिले चट्ट पारेर कुँदैको जस्तो अनेक कलाले भरिपूर्ण यस देशको सुन्दरता मनमोहक रहेको कविले उल्लेख गरेका छन् । नेपाली भूमिको सौंदर्य जुन कलाकारको शिल्पमा परेको हो त्यो अत्यन्तै जादुमय र हृदयकै स्वरलहरमा भननन भङ्कार उत्पन्न हुने सच्चिदानन्दमय आनन्दी स्वर्गीय सुषमाका रूपमा रहेको कविको धारणा छ । कविले 'कलाप्रति' कवितामा कलाकारिताले सुसज्जित यस भूमिको महिमा यसरी गाएका छन् :

कहाँ पाऊँ यस्तो अपरिमित स्वर्गीय सुषमा
फिका तिम्रा लेखा भुवनभरिका श्रेष्ठ उपमा ।

(बोधिवृक्षको छायामा : कलाप्रति)

संस्कृतिसँग सम्बन्धित 'स्वर्गीय' शब्द प्रयोगले कविभिन्न रहेको परम्परागत सांस्कृतिक चेत अभिव्यक्त भएको छ र कविले संस्कृतिप्रतिको आस्था र विश्वासलाई पनि सुन्दर ढङ्गले व्यक्त गरेका छन् ।

राष्ट्रिय पहिचानको खोजी

यस देशका कैयौँ निम्नवर्गीय श्रमजीवी वर्ग गाउँसमाजका ठालु भनाउँदाहरूको अत्याचारको मारमा परी भएको जग्गाजमिन गुमाएर भूमिहीन भएका छन् । गेराई (सन् १९३३, पृ. १३६) ले भनेजस्तो त्यस्ता व्यक्तिको राष्ट्रिय पहिचान हराएको हुन्छ । तिनीहरूलाई पेट पाल्न देशको सिमानाले छेक्दैन । कविले कुनै रमाइलो गाउँको बिचमा रहेको एक चौटा जमिनमा दश नङ्गा खियाउँदै निम्न वर्गको एक जोडी जीविका गरिरहेको अवस्थामा समाजका ठालु मानिनेहरूको मारमा पर्दा घरबारविहीन भएको सन्दर्भ उठाएका छन् र सबै देशवासीमा मानवता भए त्यस देशका सबै वर्गका व्यक्तिको देशभक्तिको भावना रहने अन्यथा देशभन्दा ठुलो पेट र प्राण हुने मार्मिक यथार्थ व्यक्त गरेका छन् । आज पनि कैयौँ भूमिहीन नेपालीहरू अरूको घरमा बसी घाँस काट्ने, भकारो सोहोर्ने, सडकको फोहोर बढार्ने, भैंसी चराउने, भाँडा माइने, भारी बोक्ने आदि जहाँ जे जस्तो काम पाएका छन् त्यही काम गरी जीविका गरेका छन् । यस्तो दुःखी जीवनमा पनि तिनीहरूले विवेकको मान मर्यादा राख्दै स्वाभिमान, पसिना र विवेकलाई सबैभन्दा ठुलो धन सम्झी बाँचेका छन् ।

नेपाली समाजमा खान लाउन पुग्ने व्यक्ति पनि दुई वर्गमा विभाजित छन् । एक थरी नेपालीलाई आफ्नो देशको ठुलो मायाममता छ । देश गुम्यो भने स्वाभिमान तथा जातीय पहिचान सबै गुमेर गई निरीह प्राणीका रूपमा बाँच्नु पर्ने हुँदा भएभरको बलबुता र शक्ति लगाई देशलाई जोगाई राख्न त्यो वर्ग कम्मर कसेर लागेको छ । एकथरी चाहिँ स्वार्थपूर्तिका लागि मात्र देशलाई माया गरेभैँ गछ । उसलाई स्वाभिमान र आत्मसम्मान भन्दा पनि देशको राष्ट्रिय सम्पदा दोहन गरेर रातारात धनी बन्ने चिन्ताले सताएको छ । संविधानका आडमा तिनैलाई राष्ट्रियताको नारा उराल्न परेको छ । दुवै थरीको समान भाषा, लय र भावलाई कविले 'श्रमगीत' कवितामा यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :

देशलाई सधैं माया म गर्छु मन प्राणले
म आफ्नो राष्ट्रको भन्डा फर्फराउँछु शानले ।
गम्कन्छु सर्वदा भाषा भेषको अभिमानले
संविधान शिरै राखी म हिँड्छु स्वाभिमानले ।

(बोधिवृक्षको छायामा : श्रमगीत)

एकथरी जनताको अन्तरात्माबाटै देशप्रेम र स्वाभिमानका यी वाणीहरू अभिव्यञ्जन हुन्छन् भने एक थरी चाहिँ स्वार्थपूर्तिका निमित्त मात्र देशप्रेमको बोली बोल्दछन् भन्ने कविको आशय उक्त कवितामा व्यक्त भएको छ ।

मानवताभिन्न राष्ट्रबोध

जनताप्रतिको प्रेमभावलाई पनि सराह एम. कोर्स (सन् १९९७, पृ. १४१) ले प्रस्तुत गरेका छन् । यसलाई कवि व्यासले मानवतामा ढालेर कविता सिर्जना गरेका छन् । उनले मान्छेलाई सृष्टिकै सर्वोत्तम प्राणीका रूपमा लिएका छन् र सृष्टिको सिर्जनकर्ता, परमसत्ता, परमेश्वर, ज्ञानविज्ञानको खानी र स्वयं विधिका रूपमा मान्छेको स्तुति गाएर मुटु कहिल्यै नरित्तिने भाव व्यक्त गर्दै कवि मान्छेकै भक्तिमा चुर्लुम्म डुब्न चाहन्छन् । मान्छेका असल र खराब दुई रूप मध्ये असल रूपको गुण गाएर कवि कहिल्यै थाक्दैनन् तर संसारै ध्वस्त बनाउने मान्छेको खराब रूपले आकाश आतङ्कित र धरती प्रकम्पित हुने कविको धारणा छ । संसारमा कोही पनि कतै सुरक्षित देखिँदैन । जता गए पनि स्वार्थलम्पटमात्र भेटिन्छन् सर्वत्र विश्वासको सङ्कट व्याप्त छ । मान्छेको यस्तो रूपले धरती थर्थरी काँपिरहने कविको भावना व्यक्त भएको छ ।

कविले देखेको र भोगेको ठाउँ नेपाली भूमि हो । यहाँका मान्छेको व्यवहारले कवि आक्रोशित छन् । यहाँ मान्छेले मान्छेकै रगतको खोलो बगाउन थालेको छ । यस्तो भयानक दृश्यले नेपाली धर्ती थर्थरी काँपिरहेको छ । नेपाली आकाश आतङ्कित भएर डगमगाइरहेको छ । मान्छेको गति र व्यवहारले देखाएको यो अवस्थालाई कविले 'मान्छे' कवितामा अभिव्यक्त गरेका छन् ।

मान्छेको मधुप्रीतको महक र श्रम सीपले सिर्जनाको सुन्दर सपना पालेर संसारलाई चेतनाको किरणले ढाकोस् भन्ने कविको चाहना छ । मान्छे आफैमा हलाहल र आफैमा अमृत पनि हो । आफूभिन्नको हलाहल स्वरूप नासिएर अमृत वर्षा गराउने मान्छेप्रति कविको धारणा यस्तो छ :

मान्छेमा चुलियोस् सदा सृजनको सौन्दर्यको माधुरी
धर्ती यो अभ्र रम्य होस् मनुजकै भुल्का सुनौला परी ।

(बोधिवृक्षको छायामा : मान्छेको महक)

यस कवितामा एकातिर मनुष्यत्व भावना कहिल्यै हराउन नसकोस् भन्ने तीव्र चाहना व्यक्त भएको छ भने अर्कातिर मनुजकै सुनौला भुल्काले यो धर्ती अभ्र राम्रो हुँदै जाओस् भनेर कविले सुन्दर नेपालको परिकल्पना गरेका छन् ।

देश निर्माणमा जुट्न युवालाई आह्वान

कवि व्यासले नेपाली युवालाई राष्ट्र निर्माणमा जुट्न आह्वान गरेका छन् । प्रत्येक दिनदुःखी नेपाली मिठा मिठा भाव साँचेर, नौला नौला स्वप्न तुनेर बाँचेका छन् तर तिनका मिठा भाव आँसुमा कुहेका छन्, सुनौला सपना तुहेर गएका छन् । यहाँ सिर्जनाका कुनै मूल्य छैन र सिर्जना आलोक शून्य भएर गएको छ । यस्तो ठाउँमा खुसीले रमाएर नाच्न, सितरा जडेका गीत गाउँन, फूल र पालुवामा भुत्तिन, चाँदनीको प्यारमा लट्ठिन नसकिने कविको आशय 'युवा गीत' कवितामा व्यक्त भएको छ । यस भूमिमा सधैं प्रीतिको गीत गाएर अनि नीतिका कथा हालेर मात्र केही हुन त्यसैले भूकम्पको गीत गाउँदै, आँधी हुरी भैं शङ्ख फुकी हल्ला मच्चाउँदै जुमुराएर उठी कम्मर कसेर देश निर्माणमा लागे यहाँ सुनौलो बिहानी अवश्य हाँस्ने कविको भनाइ रहेको छ । आफू नेपाली हुनुको नागरिक उत्तरदायित्वको बोध र गौरवबोध गरेका छन् । नेपाल र नेपालीको आत्मसम्मानको आराधना गरिएको छ (ज्ञवाली, २०६९, भूमिका, बोधिवृक्षको छायामा) ।

कवि निर्मोही व्यास कविताको बिगुल बजाउँदै युवाहरूलाई राष्ट्र निर्माण र समाज विकासमा लाग्न हौस्याउँदै जुरुजुरु उचाल्न खोज्ने मात्र होइन, कवि स्वयं जुमुराउँदै विकृति, विसङ्गति र अन्यायका विरुद्ध आँधीबेहरी, हुरीबतास भैं हुन्हुनाउँदै आफूभिन्नको वीरत्व भावना जगाउँदै जोसिला स्वर अभिव्यक्त गर्छन् । वीरत्वमा सिर्जनात्मकता लुकेको हुन्छ । ऊ मान र शानले जिउने, प्रचण्ड स्वाभिमानका साथ इमानको ध्वजा फर्फराउँदै जन्मभूमिको पाउमा कोटि कोटि प्रणाम गर्दछ । त्यो वीरत्व भावनालाई आफूभिन्न समाहित गर्दै कविले 'अठोट' कवितामा यसरी व्यक्त गरेका छन् :

भएर प्राणवायु दिग्दिगन्तमा म दुल्दछु
बनेर फूल प्रीतिका जताततै म फुल्दछु ।
म शान्तिको सुवास भै सदैव मग्मागाउँछु
प्रदीप भै स्वयम् जलेर विश्व जग्मागाउँछु ।

(बोधिवृक्षको छायामा : अठोट)

स्नेह धारले सिन्चेर यो धरा सिँगार्ने र प्यारले हराभरा पर्ने कविको अठोट यस कवितामा व्यक्त भएको छ । कैयौं दीनहीन नेपालीहरू दुःखको कहर काटेर निरीह जीवन जिउन बाध्य छन् । जनताको सेवा गर्न राष्ट्रिय दुकुटी र जनताकै श्रमबाट कर तिरेर जग्मा भएको रकम खाएर बसेकाहरू विवेकहीन भई स्वार्थमा डुबी कामचोर भएर बसेका छन् । त्यस्ता अलच्छिना र उपद्रवी कंसको वंश विनास पारी चाडै नै नूतन प्रभाव ल्याई छाड्ने कविले प्रण गरेका छन् ।

राष्ट्रघाती तत्वको विरोध

कवि व्यासले राष्ट्रघाती कृतघ्न नेतृत्वप्रतिको वितृष्णालाई चर्को घृणाभावका साथ व्यक्त गरिएको ज्ञवाली (व्यास, २०६९, भूमिका) ले उल्लेख गरेजस्तो नेपाल भूमिमा युगौं युगदेखि अखण्डताले जरो गाडेको थियो । सदा सर्वदा शान्ति दीप बलेको थियो । सबै जातजाति आपसमा मिलेर बसेका थिए । सदाचार र निष्ठाले सबै जनता अनुप्राणित थिए र यो भूमि स्वर्गतुल्य थियो । आज यही भूमिमा हत्या, बलात्कार, लुट, अन्याय, धोका र भूट व्याप्त भएर गएको छ । कोही देश टुक्याउने धम्की दिँदा छन् । नेपाली स्वाभिमानको प्रतीक टोपी र राष्ट्रिय भन्डा जलाइएका छन् । अन्यायी, अत्याचारी, स्वार्थी र घुसखोरीहरू टाँटबाँटका साथ हिँडेका छन्, सोभासिधा जनताको बिल्लीबाठ भएको छ । नदीहरूमा सङ्गो पानी बग्नुको सट्टा रगत बग्नु थालेको छ । आकाश धुवै धुवाँले ढाकेर रोम जलिरहँदा बाँसुरीको धुनमा मस्त भइरहेको 'निरो' भैं सत्ता हात पारेर भत्ता खान पल्केकाहरू मदनमत्त भई बसेका छन् । यसबाट नेपाली स्वाभिमान गिर्दो अवस्थामा पुगेको छ । यस्तो अवस्थामा देशलाई जोगाउन कविले भनेका छन् :

उठौं जुमुलाई सबै स्वाभिमानी
बुझी देशको दर्दिलो यो कहानी
हिजोबाट मिठो लिई आज शिक्षा
जुटौं गर्न स्वाधीनताको सुरक्षा ॥

(बोधिवृक्षको छायामा : उठौं जुमुलाई सबै स्वाभिमानी)

यिनले सामाजिक विकृति विसङ्गतिप्रति विरोध जनाउनाका साथै विकृत राजनीति र भ्रष्टाचारप्रति व्यङ्ग्य हान्छन् (अज्ञात, २०७०, पृ. २८) । छिमेकीले सिमाना मिचेर राष्ट्रको सार्वभौमसत्तामाथि धावा बोलिरहँदा सत्तालिप्सामा लागेकाहरू कानमा तेल हाली बसेका छन् । देशको यस्तो दुर्दशा देख्दा छाती फाटेर आउँछ, प्राण कोक्किइरहन्छ । यस्तो अवस्थाबाट देशलाई मुक्ति दिलाउन सबै स्वाभिमानी नेपाली युवालाई जुरुक्क उठी कम्मर कसेर अघि बढ्न कविले आह्वान गरेका छन् ।

भत्कँदो सामाजिक संरचनाप्रति चिन्ता

बहुजातीय बहुभाषिक मुलुक नेपालका कुनै गाउँमा एकल जातीय सामाजिक संरचना छैन । मेचीदेखि महाकालीसम्मका पहाडी क्षेत्रका प्रत्येक गाउँमा लिम्बू, राई, किराँत, तामाङ, शेर्पा, गुरुङ, मगर, नेवार, छत्त्याल आदि जातजातिको बसोबास छ । जुन गाउँमा ती जातिको बाहुल्य छ तिनमा छेत्री, बाहुन छ्यासमिस रूपमा बसेका छन् । तराईमा पहाडबाटै बसाइँ सरी आएका सबै पहाडी जातजातिका साथै तराई मूलकै राजवंशी, धिमाल, थारू, यादव, भ्ना, मुसहर, अन्सारी आदि अनेक जातीय मिश्रण रहेको छ । पहाडी र मधेसी बिचको अनुपम जातीय सद्भाव तराईमा देख्न पाइन्छ भने पहाडमा आर्यन र मङ्गोलियन बिचको जातीय सद्भाव देख्न पाइन्छ । अस्तो अद्वितीय जातीय तथा सामाजिक सद्भाव रहेको यस मुलुकमा जातीय तथा क्षेत्रीय साम्प्रदायिक भावनाको वीजारोपण भई विषवृक्ष खडा हुँदै आयो । विक्रमको दुई हजार साठीको दशकमा तराईमा 'पहाडे धपाऊ' अभियानको आन्दोलन सशक्त भयो । त्यस आन्दोलनमा कैयौं निर्दोष नेपालीले ज्यान गुमाउनु पयो, कैयौं घरबारविहीन भए, पहाडी मूलका धेरैजसो व्यक्तिले आफ्नो जायजेथा र श्रीसम्पत्ति सबै छोडेर भाग्नु पयो । तराईबाट पहाडी मूलका कैयौं छेत्रीबाहुन विस्थापित भए । ठिक त्यसै बेला पहाडमा पनि नाकचुच्चेलाई आफ्नो क्षेत्रमा बस्नै नदिने नारा उराल्न थालियो । राज्यसत्तामा चाहिँ पहाडी मूलकै छेत्रीबाहुन अर्थात् 'नाकचुच्चे'हरूको बाहुल्य भए पनि तिनले बिथोलिएको सामाजिक सद्भाव पुनः फर्काएर ल्याउन कुनै पहल गर्न नसकेको अवस्था बलियो हुँदै गएको थियो । यहाँका राजनीतिक दलहरूले वर्गीय युद्धलाई भन्दा जातीय युद्धलाई महत्त्व दिनाले

नेपाली समाजमा भएको जातीय, क्षेत्रीय, लिङ्गीय तथा सामाजिक सद्भाव बिथोलिएको थियो । कवि निमोही व्यासले समाजमा बढ्दै गएको विद्वेष, विखण्डन, विभ्रम तथा बिधितिपूर्ण गतिविधिलाई 'परिचयहीन' कवितामा व्यक्त गरेका छन् ।

कुनै समयमा नेपालीहरू बर्माबाट खेदिएका थिए र एकताक आसामबाट लखेटिएका थिए । सन् १९८० को दशकमा भुटानबाट पनि नेपालीहरू लखेटिए । त्यहाँको नागरिक भएर बसोबास गर्दै आएका नेपाली मूलका व्यक्तिहरू आफ्नै देश छोडी शरणार्थी भएर हिँड्ने हो भने कहाँ गएर बाँच्ने ? कविले नमिठोसित प्रश्न गर्दै अन्ततः यस देशका सबै जनता आपसमा मिली सौहार्द रूपमा बस्न आह्वान गरेका छन् । कविकै भनाइमा :

मैलेको किन हो हाम्रो मन आकाश निर्मल ?

तम दुर्भावको च्याती भुल्कियोस् घाम भल्मल ।

(बोधिवृक्षको छायामा : परिचयहीन)

तराई, पहाड, हिमाल जहाँसुकै बास भए पनि र चामल, मकै, कोदो, उवा जे खाए पनि अर्थात् जात, रङ्ग, भाषा, भेष, रीतिरिवाज जे जस्तो भए पनि सबै नेपाली जनता एकाकार भई बाँच्नु पर्ने कविको आशय छ ।

सदियौँदेखि नेपाली जनता भोक, रोग र शोकले पीडित छन् । कवि निर्मोही व्यास छटपटाउँदै यही भोकको देशमा बाँच्न राजी देखिन्छन् अनि यही रोग क्लेशमा छटपटाउँदै मर्न तयार छन् तर नेपालबाट टाढा रहेर सुखमा डुबी बाँच्न तयार छैनन् । उनी आफ्नो आँत भरि दिने प्यारो कोकिल, प्रणम्य गुरु, स्वर्गीय सञ्जीवनी सबै आफ्नो देशलाई मान्छन् । कविले 'नेपाल र म' कवितामा यसरी व्यक्त गरेका छन् :

यै माटो जसको सुवास पिउँदै धड्किन्छ मेरो दिल

मेरो आँत भरेर गाउँछ सधैं प्यारो जहाँ कोकिल ।

यै मेरो प्रिय यै प्रणम्य गुरु हो, यै स्वर्ग सञ्जीवनी

सेवा गर्न सकि रहुँ म यसकै चाहिन्न केही पनि ॥

(बोधिवृक्षको छायामा : नेपाल र म)

नेपालबाट कहिल्यै टाढा नगई सधैं यसै देशको सेवा गर्न पाइरहूँ र यसै समाजमा बस्न पाऊँ भन्दै कविले उच्च राष्ट्रवादी चेतना व्यक्त गरेका छन् ।

देशका विभिन्न स्थानप्रतिको आस्था

कवि निर्मोही व्यासले आफ्ना कवितामा एकातिर सिङ्गो नेपाल भूमिप्रति आस्था र प्रेम भाव व्यक्त गरेका छन् भने अर्कातिर देशका स्थान विशेषसित पनि माया प्रीति गाँसेका छन् । उनले विशेषगरी चितवन र हेटौँडाप्रति गहिरो प्रेमभावका साथ चितवनलाई आफ्नी प्रेयसीका रूपमा राखी त्यहाँको भूमिलाई मानवीकरणका साथ मिठो भाव व्यक्त गरेका छन् :

बोलीमा जाडु, हाँसोमा टुना, आँखामा मोहनी

भन ए पोक्ची ! म तिमिलाई कसरी भुलूँ नि ?

(बोधिवृक्षको छायामा : ए मेरी चितौन)

गोधूलि साँभ्रमा प्रीतिको क्यामरा भिक्दै मनमा चितवनकै तस्बिर खिच्ने अनि फुकिँदै अनेकौँ महिमा गाउँदै चितवनकै नारायणीमा डुबुल्की मार्ने कविले चाहना राखेका छन् । चितवनका रमाइला ताल, निकुञ्ज, फाँट, बगर, त्यहाँका गैंडा, गोही, खोलानाला, बाटाघाटा, बस्ती, बजार आदि सबैको स्मरण गर्दै कविले बाह्रै मास वसन्त भुल्ने नन्दनका रूपमा रहेको चितवनलाई साङ्ग्रिला यही नै हो कि भन्ने भावना व्यक्त गरेका छन् । कविले आफूलाई एकादेशको राजकुमार र चितवनलाई राजकुमारीका रूपमा परिकल्पना गर्दै घुम्दै केही समयका निमित्त आइपुगेको राजकुमारलाई राजकुमारीले पिरतीको बिउ रोपी उमारेको उल्लेख गर्दै यायावरका रूपमा रहेको मानिस भोलि अन्तै पुग्ने र आफूलाई कहिल्यै नबिर्सन प्रेमिका रूपी चितवनलाई आग्रह गरेका छन् । कवि व्यासले नेपालका विभिन्न सांस्कृतिक एवम् प्राकृतिक स्थलप्रति माया ममता र प्रेम भाव व्यक्त गर्दै भनेका छन् :

मलाई प्यारो अहो ! मुक्तिक्षेत्र

र उस्तै हलेसी र वराहक्षेत्र

पुगूँ स्वर्गद्वारी, पुगूँ देवघाट

नफकूँ सरी लाग्छ यी ठाउँबाट ।

(बग्दैबग्दै : उल्लासको बुल्बुलेतालमा)

‘उल्लासको बुल्लुलेतालमा’ कवितामा रहेका पचासी ओटा सबै श्लोकमा नेपालका विभिन्न सुन्दर स्थानको मनमोहक चित्रण गरेका छन् । जन्मघर बारा जिल्लाको कलैया भवानीपुर भए पनि कवि व्यासले जन्मघरमै जीवन बिताएनन् तर पनि उनले आफू जहाँ पुगे पनि छाती र मनबाट कलैया कहिल्यै हट्न नसक्ने भाव व्यक्त गरेका छन् । उनी भन्छन् :

मलाई दिने जिन्दगानी कलैया !
र, यो प्राणमा घोलिएको कलैया !
हिँडेको हुँ जोगाउनै स्वाभिमान !
नसम्झू कि सम्झू म प्यारो कलैया !

(तस्वीर त्रिपै : श्लोक १९४)

जीवन निवार्हका क्रममा जहाँ जहाँ पुगे पनि कविले बाँकी जिन्दगी हेटौँडामा बिताउने कुरो गरेका छन् । कविले त्यहाँको प्राकृतिक सौन्दर्य, सांस्कृतिक विविधता एवं पारिवारिक जमघटका कारण त्यस भूमिले आफूलाई मोहनी लगाएको भन्दै हेटौँडालाई ठुलो तीर्थस्थलका रूपमा लिएका छन् । कविले यसरी आफ्नो भाव व्यक्त गरेका छन् :

मेरो सबै तीर्थ यहीं स्वर्ग यही ठाउँ
पुनर्जन्म भए यहीं म जन्म पाऊँ ।
जोगाउनै हम्मै परी स्वाभिमानी शिर
छाडी आएँ जन्मभूमि मन गरी थिर
मनमा घाम लाग्छ जहाँ त्यहीं घमाइलो
जता जता हेच्यो उतै उतै रमाइलो ॥

(बोधिवृक्षको छायामा : हेटौँडामा बिताऊँ कि बाँकी जिन्दगानी)

हावा, पानी, माटोका कारण तथा हेटौँडेहरूको कर्मशील एवं स्नेहशील बानीले कवि हेटौँडाप्रति मोहित देखिएका छन् । यसरी स्थान विशेषप्रतिको मोहले उनीभित्रको राष्ट्रवादी चेतना भन भन मौलाएर आएको देखिन्छ ।

राजनीतिमा राष्ट्रवादी चिन्तन

देशको राजनीतिमा राष्ट्रियता प्रखर रूपमा रहेको हुन्छ । राजनीति र राष्ट्रियता एक अर्काका पूरक हुन् । जुन देशमा राजनीति सङ्गलेको छ त्यस देशको राष्ट्रियता पनि सङ्गले देखिन्छ । जुन देशमा राजनीति धर्मिलिएको छ त्यहाँ पदलोलुप, स्वार्थलोलुप, भ्रष्टाचार, घुसखोरी, कालाबजारी र कमिसनतन्त्रमा राष्ट्र सेवक कर्मचारी नै लिप्न भएर लागेका हुन्छन् । गुन्डागर्दीले राजनीतिक दल सञ्चालित भएका हुन्छन् र तिने दलका नेता सत्तामा पुगेपछि गुन्डागर्दी, भ्रष्टाचार, घुसखोरी आदि अराष्ट्रिय तत्वलाई न्यूनीकरण गर्न सरकार असक्षम हुन्छ । विकास निर्माणको रकमले दलका नेता तथा कार्यकर्ता मोटाउन थाल्छन्, जनताको शक्ति क्षीण हुँदै जान्छ । यो क्रम बढ्दै जाँदा बाहिरी शक्तिले देशमा चलखेल गर्ने सुनौलो अवसर पाउँछ र देश रसातलमा भासिँदै जान्छ । स्वाभिमानी राष्ट्रप्रेमी, कवि, कलाकार तथा साहित्यकारहरू अस्मितामा चोट पुगेको ठान्छन् र ‘राष्ट्र बचाउ’ अभियानमा जागरण गीत गाउन थाल्छन् (गेराई, १९३३, पृ. १३७) ।

नेपाल २००७ सालअघि एकतन्त्रीय जहानियाँ राणा शासनको बन्धनमा बाँधिएको थियो । तत्कालीन राजा र जनताको संयुक्त क्रान्तिले निरङ्कुश राणा शासन अन्त्य भई प्रजातन्त्र बहाली भयो । त्यो प्रजातन्त्र दश वर्ष पनि टिकेन र २०१७ सालमा देशमा पञ्चायती शासन व्यवस्था आरम्भ भयो । सबै राजनीतिक दलहरू प्रतिबन्धित भए । देशको अर्थतन्त्र र शासन व्यवस्था राजदरबारमै केन्द्रित भए । प्रजातन्त्र पुनर्बहालीका लागि राजनीतिक दलहरू जनतालाई भित्रभित्रै गोलबन्द गर्न लागेका थिए । पञ्चायती शासन व्यवस्थाकालमा ‘पञ्च’ भनौँदाहरू देशका भद्र मानिन्थे । मुठीभरका पञ्चहरूले राज्यको ढुकुटी तहसनहस पारेका थिए । जनताले आफू ‘जनता’ भएर बाँचेको महसुस गर्न पाएका थिएनन् । सोभ्रा जनता अनाहकमा झ्यालखानामा जाकिन्थे । हुल्याहा र भरीटेहरूको भोज र हर्कबढाई हुन्थ्यो । जनतामा यस्तो अन्याय सहने धीरताको बाँध भत्क्यो । फलस्वरूप २०४६ सालको अन्ततिर त्यसले जनआन्दोलनको स्वरूप लियो । देशमा जताततै क्रान्तिको आगो दन्कन थाल्यो । जनआन्दोलन दबाउन प्रहरी प्रशासनलाई सक्रिय पारियो । कैयौँ आन्दोलनकारीहरूले सहादत प्राप्त गरे । यस्तो अवस्थामा कविको कलम सुतेर बस्न सकेन । यस्तै बेलामा त लाटाहरूको ओठ खोलिदिन, निदाएकालाई ब्युँभाउन र सबै जनतालाई जुरुजुरु उठाएर क्रान्तिमा होमिन कविको कलम सक्रिय हुन्छ । कवि निर्मोही व्यास सारा नेपाली जनतालाई क्रान्तिको ज्वालो दन्काउन आह्वान गर्दै लेख्छन् :

गदा गाण्डीव बोकेर उठ हे भीम ! अर्जुन !
 ए द्रौपदीहरू ! आओ डटेर बदला लिन ।
 लगाई ज्यानकै बाजी निस्क ए बलभद्र हो !
 यो विराट् यज्ञमा देओ एकेकै पनि आहूति
 गङ्गालालहरू ! ब्युँत फेरि जोस छरी बढ
 तिम्रो रगतको खाँचो देशलाई छ है आऊ ।

(बोधिवृक्षको छायामा : एकै ढिक्का भई जुटाँ)

सत्यको विजय अवश्यभावी छ भन्दै जनतालाई जगाउँदै जतातै क्रान्तिको हावा डुलिरहेको हुनाले लेक, बैसी, वन, पाखा, मेची, महाकाली सबैतिर क्रान्तिको गीत गाउँदै हिमाल, पहाड, तराईका सारा बस्तीहरूलाई एक जुट भई उठ्न कविले आह्वान गरी देशलाई ब्युँभाउँदै राष्ट्रवादी भावना व्यक्त गरेका छन् ।

मागेर होइन, खोसेर मात्र अधिकार पाइन्छ भन्ने बुझेका नेपाली जनताले आन्दोलन चल्याउँदै गए । कैयौं गृहिणीहरूका चुरा फुटे, सिन्दुर पुछियो, कैयौं बुढाबुढीका सहारा मारिए, असङ्ख्य आमाका निर्दोष काख रितिए, दिदीबहिनीको भाइटीका गुम्यो । सिङ्गो नेपाल नै आँसुमा चर्लुम्म डुब्यो । यही बेला पञ्चायती सत्ता डग्मगायो, सत्ता ढल्यो । प्रजातन्त्र पुनर्बहाली भयो । सारा नेपाली जनता खुसीले गदगद भए । सिन्दुर यात्रा गरियो तर सत्तामा बसेर जनताको रगत चुस्न पल्केका जुकाहरू पुनः सल्बलाउन थाले । हिजोका आततायी आज साखुल्ले हुँदै 'हिजोलाई भुलौं' भन्दै सद्भावका कुरा गर्न थाले । आज तिनीहरू नै रक्तबीज भएर उभ्रेका छन् । जतातै तिनकै हैकम चलन थाल्यो । यो अवस्था देखेर कविको मन असन्तुष्टिले मुर्मुर्निन्छ र कविले जनआन्दोलन कविता-र 'हत्यारा हो ! तिमीलाई थुके छ इतिहासले' कवितामा यही असन्तुष्टि व्यक्त गरेका छन् ।

'तिम्रो जन्म बनोस् स्वर्ण अध्याय इतिहासको' कवितामा प्रजातन्त्र पुनर्बहालीपश्चात् शान्त मुद्रामा सबै नेपाली जनता देश निर्माणमा लाग्ने कवि निर्मोही व्यासको राष्ट्रवादी चेतना सल्बलाएर उठेको छ । अधिल्लो पुस्ताले निरङ्कुशता भोग्यो र स्वतन्त्रता पनि भोगिरहेको छ । अबको पुस्ता शान्त र सुन्दर नेपाली भूमिमा जन्मने हुँदा त्यसले इतिहासको स्वर्ण अध्याय नै निर्माण गर्न सक्ने कविको चाहना रहेको छ । कवि भन्छन् :

नेपाली धरती आज त्यसैले दङ्गा दङ्गा छ
 आज आकाश नेपाली उसै गरी फुरुङ्गा छ ।

(बोधिवृक्षको छायामा : तिम्रो जन्म बनोस् 'स्वर्ण अध्याय' इतिहासको)

नेपाली जनताले वीर पुराको बलिदान कहिल्यै नबिर्सियून र राष्ट्रिय स्वाभिमान सदा ख्याल गरिरहून भन्ने कविको राष्ट्रवादी चेतना यहाँ व्यक्त भएको छ । आफूले भनेजस्तो, सोचेजस्तो र कल्पना गरेजस्तो नेपाल निर्माण हुन नसक्दा कवि निर्मोही व्यास अत्यन्तै चिन्तित छन् । यहाँको राजनीतिक अवस्था, आर्थिक गति, सामाजिक एव. सांस्कृतिक संरचना दिन प्रतिदिन ध्वस्त हुँदै गएका छन् । प्रजातन्त्र पुनर्बहालीको यतिका वर्ष बितिसकदा पनि नेपाली जनताले खोजेजस्तो र रोजेजस्तो विकास निर्माण हुन सकेको छैन । देशले काँचुली फेर्ला र आफूले सुख पाइएला भन्ने आश गर्दै लाखौं नेपाली जनता सडकमा उत्रेका थिए । लाखौं युवायुवती, बुढापाका र दुधमुखे नानी बोकेका आमाहरू गोली, नेल र बुटको पर्बाह नगरी क्रान्तिको गीत गाउँदै चौबाटामा कुर्लेका थिए । तानाशाही सत्ता ढालेर युगौंदेखिको दासताबाट देशलाई मुक्त गराउन धर्ती र आकाश गुन्जाएका थिए । जनताको यो बलिदानपछि देशमा कल्पनातीत परिवर्तन आयो तर धूर्त स्यालहरूको बिगबिगी भन भन फैलँदै गयो । जनता ठग्ने, ढाँड्ने र भुक्काउने भ्र्मासुरहरूको आतङ्कवादी साम्राज्य निर्माण हुँदै गयो । शान्त कता हरायो, कसैलाई थाहा छैन, देश समाल्न बसेकाहरूमा राष्ट्रियताको जलपमात्र देखा पत्थो । देशको यस्तो भयानक दृश्य देखेर कवि आक्रोशित हुँदै भन्छन् :

ए लोकतन्त्रको मीठो स्वप्न देखाउनेहरू !
 नेपालीका 'नयाँ भाग्यविधाता' भनिनेहरू !
 हिजोको आज नै तिम्रो रूप उल्टो भयो किन ?
 छातीमा हात राखेर साँच्ची साँच्ची तिमी भन
 अब लौ कहिले फिर्ने हाम्रो मङ्गलको दिन ।

(बोधिवृक्षको छायामा : बस इष्टहरू सम्झी)

राज्यमा दिनदिनै सामाजिक अपराधी र राष्ट्रघातीहरू बढ्दै छन् । अपराधीलाई दण्ड सजाय दिनुका सङ्ग तिनलाई संरक्षण दिई राज्यबाट पुरस्कृत गरिन्छ । राज्य सञ्चालन गर्न बसेकाहरू दिनदहाडै रक्सी पानी पिई वेश्यालय छिर्न गाह्रो मान्दैनन् । देशमा बलिरहेको शान्तिको दियो निभाएर अशान्तिको आगो भोर्सिँदै छ । देशलाई सधैं अस्तव्यस्त तुल्याएर स्वार्थको आहालमा डुबुल्की मार्ने राष्ट्रघातीहरूबाट देश र जनतामा घोर विश्वासघात भएको कविको ठहर छ ।

छिमेकी मुलुक भारतबाट नेपालले बेला बेलामा नाकाबन्दीको मार खेप्दै आएको छ । २०२८ साल, २०४५/४६ तथा २०७२ सालमा नाकाबन्दीको सिकार भई भूपरिवेष्टित मुलुक नेपाल र नेपाली जनताले ठुलो क्षति बेहोरी कष्ट भोगेका छन् । मानवीय सङ्कट नै उत्पन्न भएको छ । तर यो नाकाबन्दी भारतको स्वेच्छाले गरेको भन्दा पनि नेपालका राजनीतिक दलको स्वार्थले गरिएको थियो । यहाँका राजनीतिक दललाई सहयोग गरेर भारतले पनि स्वार्थपूर्तिको गोटी प्रयोग गरेको छ । यस्तो सङ्कटका समयमा यहाँका स्वार्थलोलुप तथा देशद्रोही नेताहरू भारतमै बसी दुनो सोझ्याउने कर्ममा लागेका छन् । २०४५/४६ सालमा भारतले लगातार अमानवीय रूपले नाकाबन्दी गरेको अवधिमा दिल्लीस्थित 'अल इन्डिया रेडियो'को नेपाली कार्यक्रम मार्फत् नेपाली मूलकै कार्यक्रम सञ्चालकहरूले प्रत्येक दिन नेपाल र नेपाली जनताप्रति अशिष्ट भाषा शैली प्रयोग गर्दै अत्यन्तै अपमानजनक सामग्री प्रसारण गरेका थिए । यस्तो भाषाशैली र अपमानजनक सामग्री प्रसारणले कवि निर्मोही व्यासको मन उद्वेलित भएर आयो । त्यसैको प्रतिक्रियास्वरूप 'अल इन्डिया रेडियो'को नेपाली कार्यक्रमका नेपाली मूलका सञ्चालकहरूलाई सङ्केत गर्दै कविले 'धक्कार' कविता रचना गरेका छन् ।

नेपाली माटोमै जन्मे हुर्केका यहाँको थात थलोमा पुर्वदेखि जीविकोपार्जन गर्दै आएको कुरा बिर्सेर जाबो केही गाँसका निमित्त पराइको भरौटे भई स्वाभिमान गुमाएर लुते पुच्छर हल्लाउँदै आफन्तमाथि घिन लाग्दो गरी भुक्ने व्यक्तिलाई कविले धक्कारेका छन् । कविले ती व्यक्तिलाई नेपालीत्व बुझाउने थर भिक्कर फाल्न, आफ्ना कुल देवता र पुर्खालाई बिर्सिँदै नेपालकै चिनो मेट्न सल्लाह दिएका छन् साथै यहाँको धर्म, संस्कृति, रीतिरिवाज आदि जे जेमा नेपाली गन्ध आउँछ ती सबै छाड्न आग्रह गर्दै भनेका छन् :

जन्माएर तिमीलाई भुल नेपालले गयो
यो जन्मभूमिका निमित्त कपूत जिउँदै मयो ।
सपूतले त सम्भन्छ जुन देश बसे पनि
'जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी' ।

(बोधिवृक्षको छायामा : धक्कार)

आफ्नो माटो, पानी, जाति, भाषा, लवज, संस्कृति, रीतिरिवाज, भेषभूषा आदिप्रति कसैले दुर्वचन बोल्थे भनेर स्वाभिमान कविको मनमा ठुलो चोट परेको छ र त्यस्ता व्यक्तिको विरुद्धमा जुरुक्क उठी कविले आक्रोश पोखेर राष्ट्रवादी चेतना उजागर गरेका छन् ।

निष्कर्ष

नेपाली धर्म, संस्कृति, रीतिरिवाज, चालचलनप्रति आस्था राख्ने कवि व्यासका कवितामा सनातन धर्मावलम्बीहरूले सदिउँदेखि मान्दै आएको पितृप्रतिको आस्था एवम् नेपाली चाडपर्वप्रति देखाएको रुचि अभिव्यक्त भएको छ । प्राकृतिक सौन्दर्य र सांस्कृतिक धरोहरकै कारण नेपाली जीवनशैलीले छुट्टै पहिचान बोकेको र यसलाई भत्कायो, बिगाच्यो र तहसनहस पाच्यो भने नेपाली जीवनशैलीकै अन्त्य हुने हुँदा कविले यसको संरक्षणका निमित्त चासो र चिन्ता व्यक्त गरेका छन् । नेपाली समाजमा रहेको वर्गीय विभेदका कारण सामाजिक जनजीवन बलियो हुन नसकेको हो । समाज बलियो हुन सकेन भने राष्ट्र पनि कमजोर हुने हुँदा राष्ट्रलाई बलियो बनाउन समाज बलियो बनाउनुपर्ने र व्यक्तिले जुन राष्ट्रमा बसेर जीवन निर्वाह गरेको हुन्छ सामाजिक रूपमा आफू बलियो छु भन्ने महसुस गर्न सकेन भने उसको राष्ट्रियताको पहिचान पनि हराउन सक्ने हुँदा यसप्रति राज्य सञ्चालकहरू सचेत हुनुपर्ने चिन्तन कवि व्यासका कवितामा व्यक्त भएको छ । प्राकृतिक र सांस्कृतिक रूपमा सम्पन्न नेपालको भौतिक विकास र उन्नतिको निमित्त युवा जागरुक हुनुपर्ने भावलाई कविले देशको सौन्दर्यजस्तै काव्यसौन्दर्यको रूप दिएका छन् । राजनीतिक स्वच्छता र स्थिरता हुन नसक्दा भ्रष्टाचारले जरो गाड्ने हुँदा राष्ट्रलाई बलियो र आर्थिक रूपमा सम्पन्न बनाउन राजनीतिक स्वच्छता हुनुपर्ने चाहनालाई कविताका माध्यमबाट कविले अगि सारेका छन् । कवि व्यासमाजस्तै देशका सत्तासीन नेतादेखि प्रत्येक जनताको मनमा राष्ट्रबोधको चेतना जागृत हुन आवश्यक रहेको कुरालाई औल्याउँदै कवि व्यासका कवितामा सामाजिक विकृति र विसङ्गतिप्रति विरोध जनाउनुका साथै विकृत राजनीति एवं भ्रष्टाचारप्रति व्यङ्ग्य भाव व्यक्त गरिएको पाइन्छ । प्राकृतिक सांस्कृतिक सन्दर्भमा राष्ट्रवादी भावना अभिव्यक्त हुनु उनका कवितामा पाइने महत्वपूर्ण पाटो हो । देश

निर्माणमा जुट्न युवालाई आह्वान, मानवताभिन्न देशभक्ति, भक्तौंदो सामाजिक संरचनाप्रति चिन्ता, देशका विभिन्न स्थानप्रति आस्था एवं राजनीतिमा राष्ट्रवादी चिन्तनका माध्यमबाट कवि निर्मोही व्यासमा रहेको राष्ट्रवादी चिन्तन अभिव्यक्त भएको छ । राष्ट्र, राष्ट्रियता, नेपालीको अस्तित्व, आत्माभिमान, स्वाभिमान, माटोको माया आदिले कविभिन्नको अत्यन्तै सफा, माभिएको, खारिएको र उजिलिएको राष्ट्रबोधको भावना प्रखर रूपमा व्यक्त भएको छ ।

सन्दर्भ सूची

- अज्ञात, कपिल. (२०७०). 'बोधिवृक्षको छायामा' कृतिको पर्यवेक्षण. *अभिव्यक्ति*, ४४ (१६६), पृ. २५-३० ।
- अभागी, सदानन्द. (सन् २०१३, जनवरी १८). निर्मोही व्यासको बोधिवृक्षको छायामा पददा. *समकालीन साहित्य डट कम इ-पत्रिका*, <https://www.samakalinsahitya.com/sahitya/details/4160>.
- गोर्खाली, रमेश. (२०६९). बोधिवृक्षको छायामा : अग्रगामी चिन्तन. *रचना* (१२३), पृ. ५५-५८ ।
- ज्ञवाली, रामप्रसाद. (२०६९). रसमय कविता सङ्ग्रह 'बोधिवृक्षको छायामा'. *शब्द संयोजन*, ९ (८/१०३), पृ. ४१-५१ ।
- दाहाल, लीलाराज. (२०७०). हृदयस्पर्शी कविताहरूको सँगालो बोधिवृक्षको छायामा. *मधुपर्क* (५२८), पृ. ६० ।
- प्यासी, दीपसागर. (२०७०). छन्दको उत्कृष्ट कृति बोधिवृक्षको छायामा. *शाल्मलि*, १ (२), पृ. १८ ।
- मजगैया, श्रीधर. (२०७३, चैत १६). वैदिक संस्कृतिमा राष्ट्रवाद. *बाह्रखरी*, अनलाइन पत्रिका, <https://baahrakhari.com/detail/21392>.
- व्यास, निर्मोही (२०६९). *बोधीवृक्षको छायामा*. काठमाडौँ : गेहनाथ ढुङ्गाना र शिला ढुङ्गाना ।
- व्यास, निर्मोही. (२०७४). *बग्दैबग्दै*. काठमाडौँ : वीणा पोखरेल ।
- व्यास, निर्मोही. (२०७५). *तस्वीर तिम्रै*. काठमाडौँ : नीलिमा उपाध्याय, आकाश उपाध्याय, सरिता उपाध्याय, स्पर्श उपाध्याय, सारिका उपाध्याय ।
- Guérard A. (1933). Nationality and Literature. *Books Abroad, Board of Regents of the University of Oklohama*, Vol. 7, No. 2 (Apr., 1933), pp. 135-137. <https://doi.org/10.2307/40073909>.
- Corse, S. M. (1996). *Nationalism and Literature : The politics of Culture in Canada and the United States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rai, I. B. (1994). Indian Nepali Nationalism and Nepali Poetry. *Journal of South Asian Literature*, 29 (1), 149-154.